

Joniškėlio bažnyčios didysis altorius: istorija, meninės ypatybės, kūrėjų paieška

Regimanta Stankevičienė

*Kultūros, Filosofijos ir meno institutas,
Saltoniškių g. 58, LT-08015 Vilnius,
Lietuva*

Straipsnio objektas: Joniškėlio Švč. Trejybės bažnyčios didysis altorius. Tikslas: nustatyti tiriamojo altoriaus reikšmę ir vietą to meto Lietuvos bažnyčių įrenginių kontekste.

Uždaviniai: 1) patikslinti duomenis apie Joniškėlio bažnyčios statybą ir jos didžiojo altoriaus sukūrimą; 2) išnagrinėti altoriaus ikonografiją; 3) apibūdinti jo vietą tarp kitų XVIII a. paskutiniojo ketvirčio Lietuvos mūrinių altorių; 4) inicijuoti altoriaus kūrėjų paieškas, palyginti jo statulas ir reljefus su žinomų XVIII a. paskutiniojo ketvirčio Lietuvos skulptorių darbais.

Metodai: istorinis, ikonografinis ir lyginamasis.

Raktažodžiai: Joniškėlio Švč. Trejybės bažnyčia, Joniškėlio bažnyčios didysis altorius, katalikų dailės ikonografija, barokas, ankstyvasis klasicizmas, baroko ir klasicizmo sąsajos, Lietuvos XVIII a. IV ketv. skulptūra, Benediktas Karpis, Tomaso Righi, Tomas Podhaiskis

OBJEKTAS IR JO IŠTYRIMAS

Mūrinis iš architektūros elementų, statulų ir reljefų sukomponuotas Joniškėlio Švč. Trejybės bažnyčios didysis altorius iš visų kitų Lietuvos bažnyčių altorių išsiskiria savita struktūra, tačiau iki šiol jo istorija, ikonografinė programa ir vieta tarp XVIII a. pabaigos altorių nėra tyrinėtos. Pats Joniškėlio katalikų šventovės pastatas analizuotas architektūros istorijose, o enciklopedinio tipo leidiniuose pateikta pasikartojančių istorinių žinių apie bažnyčią, jos fundatorių, parapiją.¹ Naujaisioje Joniškėliui skirtoje A. Baliulio publikacijoje skelbiami kai kurie nauji, šaltinių duomenimis paremti bažnyčios istorijos faktai.² 1984 m. šio straipsnio autorei iš dalies ištyrus ir aprašius Joniškėlio bažnyčios didįjį altorių, tuometinio Lietuvos TSR dailės instituto Kultūros paminklų sąvado rengimo grupės teikimu jis pateko į sovietmečio Lietuvos Istorijos ir kultūros paminklų sąrašą, gaudamas vietinės reikšmės dailės paminklo statusą ir šifrą DV 4618. Valento Cibulsko mokslo populiarinimo publikacijoje aprašyti Joniškėlio bažnyčios altoriai ir kai kurie jų paveikslai, tačiau ne viskas tiksliai apibūdinta, naujų duomenų beveik nepateikta, nesiremta šaltiniais.³

Rengiant šį straipsnį Joniškėlio bažnyčios inventoriuose, vizitacijose, brolijos knygoje ir kituose dokumentuose rasta daug neskelbtų duomenų, patikslinančių bažnyčios įrengimo ir papuošimo istoriją.⁴ Rašant siekta Joniškėlio bažnyčios didįjį altorių, jo sumanymą ir ikonografiją susieti su bažnyčios statymo intencijomis, katalikų dailės, taip pat pamaldumo ir bendrosios pasaulėjautos kaita XVIII a. pabaigos Lietuvoje. Straips-

nis pradedamas istorinėmis žiniomis apie senąją Joniškėlio katalikų šventovę ir naujos, dabartinės, bažnyčios statybą, jos įrengimo darbus, nes visi šie veiksniai bent iš dalies lėmė šventovės didžiojo altoriaus įrengimą ir jo raišką.

PASTABOS APIE PIRMAJĄ JONIŠKĖLIO BAŽNYČIĄ

Ankstesnių Joniškėlio bažnyčių (jau buvusios XVII a. pradžioje ir vyskupo Kazimiero Paco 1684 m. leidimu Kotrynos Stankevičiūtės Švobienės 1685 m. pastatytos)⁵ sakralinės dailės vertybės neišliko. Duomenų apie XVII a. pabaigoje statytą bažnyčią ir jos inventorių iki šiol neturėta. Skelbta, kad ji su visu turtu buvo sudeginta žaibo 1792 m.,⁶ tačiau rasta žinių, kad tai įvyko 1794 m. liepos 4 d., per „revoliuciją“ (Tado Kosciuškos vadovaujamą sukilimą), kada dar buvo apiplėšta klebonija ir rekvizuotas devyniasdešimčia muštų talerių įvertintas bažnyčios sidabras: monstrancija, komuninė, trys kielikai, paveikslų „Rožinio Švč. Mergelė Marija“ ir „Šv. Antanas“ aptaisai.⁷

Prarastų vertybių sąrašas paliudija, kad senojoje medinėje bažnyčioje, be Rožinio Švč. Mergelės brolijos (įvesta dominikonų pagal popiežiaus Klemenso XIII 1764 m. spalio 1 d. leidimą)⁸, tikrai buvo ir Šv. Antano altorius. Vėlesniuose dokumentuose parapijos globėju vadinamas šv. apaštalas Baltramiejus. XVIII a. pabaigos vizitacijose įrašyta, kad bažnyčioje švenčiami Švč. Trejybės, Šv. Baltramiejaus ir Rožinio Švč. Mergelės atleidimai, o kada jie visi įvesti – nenurodyta.⁹ Tokiuose dokumentuose paprastai būdavo įrašomos naujų atleidimų da-

tos, tad spėjama, kad visi treji atlaidai švęsti nuo seniai. Taigi senojoje bažnyčioje turėjo būti Švč. Trejybės ir Šv. Baltramiejaus altoriai.

DIDŽIOJO ALTORIAUS ĮRENGIMAS, PIRMINIS DABARTINĖS JONIŠKĖLIO BAŽNYČIOS ALTORIŲ ANSAMBLIS

Visas ankstesnis Joniškėlio bažnyčios inventorius ir dokumentai 1794 m. sudegė kartu su senąja bažnyčia. Po gaisro pamaldas teko perkelti į naują, 1788–1792 m. pastatytą dabartinę mūrinę bažnyčią.¹⁰ Tuomet Upytės vėliavininkas, Plungės seniūnas koliaorius Benediktas Karpis bažnyčiai dovanojo būtinus liturginius indus (dalis jų tebėra bažnyčioje).¹¹ Į naująją šventovę persikelta, kai jos vidus dar buvo neįrengtas arba įrengtas tik iš dalies: po ketverių metų, 1798 m., bažnyčia dar vadinama nebaigta, nors joje jau buvo trys altoriai – didysis Švč. Trejybės (presbiterijoje) ir du šoniniai, pastatyti prie antrų nuo presbiterijos piliorių, – Rožinio Švč. Mergelės Marijos (dešinėje) ir Šv. Baltramiejaus (kairėje). Vėlesnėje, 1800 m., vizitacijoje Šv. Baltramiejaus altorius nepaminėtas, gal todėl, kad dar neturėjo portatilio. Ketvirtasis, Šv. Antano altorius, pastatytas ten pat, kur ir dabartinis šio titulo įrenginys (prie trečiojo kairiojo pilioriaus), pirmą kartą paminėtas 1806 metais. Visi altoriai buvo mūriniai, tik didžiojo altoriaus pakopos ir tabernakulis – mediniai.¹² 1794–1804 m., klebonaujant Augustinui Govcevičiui, įgyto bažnytinio turto sąrašas atskleidžia kai kurias bažnyčios ir šių altorių įrengimo detales. Iš jo paaiškėja, kad 1794 m. nenurodytam staliui už padarytus langus sumokėta 500 auksinų, meistrui Raudonikiui už ciborijos (didžiojo altoriaus tabernakulio) ir pulpito padarymą sumokėta 20 auksinų. 1795 m. Varniuose įgyti du portatiliai, 1802 m. – dar du. 1796 m. nenurodytam asmeniui sumokėta už ciborijos nudažymą, o Joniškėlio dvaro prievaizdas Jurgis Vikavičius tais metais paaukojo šv. Baltramiejaus paveikslą, kainavusį 80 auksinų. 1797 m. už 146 auksinus įgytas paveikslas „Rožinio Švč. Mergelė Marija“.¹³

Altoriai galėjo būti pradėti statyti apie 1792 m., kai buvo baigtas bažnyčios pastatas. Nors konkrečių žinių nerasta, akivaizdu, kad altoriai buvo sumūryti 1792–1794 m.: mūrijimo darbai ir medinių didžiojo altoriaus pakopų gamyba minėtame 1794–1804 m. išgytų objektų ir atliktų darbų sąraše nenurodyti. Galima tiksliai nurodyti, kada altoriai jau tikrai buvo baigti įgijus portatilius, paveikslus. Didysis altorius buvo užbaigtas 1794 m., manoma – po tragiškųjų liepos mėnesio įvykių, padarius tabernakulį. Šio altoriaus portatilis įgytas tik 1795 m., bet gal kurį laiką naudotas laikinas, skolinatas? Šv. Baltramiejaus altorius užbaigtas puošti iki 1796 m. (portatilis įstatytas tik 1802 m.); Rožinio Švč. Mergelės altorius – iki 1797 m.¹⁴; Šv. Antano – 1804–1806 metais. Tad visas pirminis altorių ansamblis, sudarytas iš didžiojo ir trijų šoninių navų altorių, buvo įrengtas 1792–1806 metais. Anksčiausiai užbaigtas didysis altorius nuo kitų įrenginių skyrėsi ne tik dydžiu

(navų altoriai negalėjo būti dideli dėl savo vietos prie piliorių – po navas skiriančiais skliautais), bet ir struktūra: jame nebuvo paveikslų, tik skulptūros kūriniai. Didysis altorius XIX a. inventoriuose, vizitacijose ir literatūroje aprašytas gana plačiai.¹⁵ Pirminiai šoniniai altoriai tuose pačiuose dokumentuose apibūdinti kukliai: tenurodyta jų vieta, medžiaga ir titulinis paveikslas. Šie piliorių altoriai XIX a. 6–7-uoju dešimtmečiu pakeisti naujais mediniais istorizmo stilištos įrenginiais. Tuo pačiu laikotarpiu pakito ir didžiojo altoriaus tabernakulis, tačiau šio altoriaus retabulas ir bendra įrenginio sandara išliko iki šiol.

JONIŠKĖLIO BAŽNYČIOS DIDŽIOJO ALTORIAUS MENINĖ RAIŠKA IR IKONOGRAFINĖ PROGRAMA, JŲ SĄSAJOS SU BAŽNYČIOS STATYMO INTENCIJOMIS IR APLINKYBĖMIS

Joniškėlio bažnyčios didysis altorius, tiksliau, jo erdvinis, perspektyvinis, kulisinės kompozicijos retabulas yra originaliausias ir išpūdingiausias Joniškėlio katalikų šventovės dailės objektas (1–2 pav.). Jo struktūra bei ikonografija susieta su pastato architektūra, jos erdvės simbolinėmis prasmėmis ir, manoma, bažnyčios fundavimo intencijomis ir idėjomis. Altoriaus retabulas sudarytas iš šonuose, erdvėje, pastatytų ir ant presbiterijos galinės sienos įkomponuotų monumentalių architektūros ir skulptūros elementų. Retabulas, viena vertus, užima visą gilią, kiek siaurėjančią presbiterijos erdvę, kita vertus, jos neuždengia. Altoriaus didingumą paryškina jo pakėlimas: presbiterijos grindys daugiau nei dviem metrais aukštesnės už navų grindis. Jau artėjant prie presbiterijos centrinės navos grindys kilsterėtos viena pakopa. Prie didžiojo altoriaus mensos užlipama dviem trijų pakopų laiptų maršais. Aikštelėje tarp jų yra senosios grotelės. Užaltorės grindų lygis dar aukštesnis, pasiekiamas laiptais abipus mensos.

Presbiterijos priekyje, prie sienų, pastatytos iš plytų sumūrytos, tinkuotos ir baltintos itin masyvios modifikuoto dorėninio orderio kolonos, kurios kelia gipsines stovinčių apaštalų – šv. Petro (kairėje) ir šv. Pauliaus (dešinėje) – figūras (3–5 pav.). Priekinių kolonų cokoliai prasideda nuo navų grindų. Pačios kolonos siekia bažnyčios centrinės erdvės sienų ir skliauto sandūrą ryškinantį antablementą, virš kurio iškyla apaštalų figūrų viršus. Presbiterijos gilumoje esančios kitos dvi kolonos paslinktos arčiau viena kitos, jos kylo nuo presbiterijos lygio ir užsibaigia aukščiau nei pirmoji kolonų pora. Ant šių stulpų įkomponuotos sėdinčios Jėzaus Kristaus (kairėje) ir Dievo Tėvo (dešinėje) statulos (3, 4 pav.) jau yra pakliautėje, kurios centre, tik aukščiau, nulipdytas Šv. Dvasios, balandžio, reljefas. Ši arkinė Švč. Trejybės kompozicija tarsi karaliauja virš presbiterijos ir centrinės navos savo vieta simbolizuodama Dangų, o link tikinčiųjų, esančių bažnyčioje, apačioje, nukreiptais žvilgsniais ir gestais – dieviškąją globą. Kaip ir dauguma potridentinio laikotarpio Švč. Trejybės kompozicijų, ši taip pat primena

1 pav. Joniškėlio bažnyčios interjeras, 1903–1905 (Grafo Stanislovo Kazimiero Kosakovskio fotolaboratorijos (Vaitkuškis) nuotrauka, Jono Drazdausko nuosavybė)

ir Paskutinįjį teismą.¹⁶ Kiek žemiau ir arčiau navos esantys, tad parapijiečių link paslinkti šv. Petras ir šv. Paulius simbolizuoja Bažnyčią. Pabrėžtinai retoriški šių apaštalų gestai ir galvų posūčiai kreipia stebinčiųjų žvilgsnius link Švč. Trejybės ir Dangaus. Aukštoje arkinėje galinės sienos nišoje, po Švč. Trejybe, įkomponuotas gipsinis horeljefinis „Nukryžiuotojo“ atvaizdas, papildytas gedinčia šv. Marijos Magdalietės figūra (6 pav.), tad aukštinantis ir Atpirkimo, ir Atgailos idėjas. Taip suformuota rūščiai didinga ir kartu kelią Išganymo link rodanti, Viltį teikianti altoriaus idėjinė-ikonografinė programa, kuri ne tik atspindi bažnyčios titulą, bet ir praplečia jį.

Tad altorius raiškus ne tik formaliu, bet ir idėjų požiūriu: jame perteiktos Tridento visuotiniame Bažnyčios susirinkime patvirtintos esminės Katalikų bažnyčios dogmos. Vakarų Europos bažnyčių architektūroje ir dailėje jos raiškiausiai atspindėtos XVI a. pabaigoje – XVII a., o Lietuvoje ne vienoje naujai įrengtoje bažnyčioje plėtotos ir XVIII amžiuje. Joniškėlio

2 pav. Joniškėlio bažnyčios didysis altorius. (A. Petrašiūno nuotrauka, 2006)

3 pav. Altoriaus skulptūros „Dievas Tėvas“ ir „Šv. apaštalas Petras“. (A. Petrašiūno nuotrauka, 2006)

4 pav. Skulptūra „Jėzus Kristus“. (A. Petrašiūno nuotrauka, 2006)

5 pav. Skulptūra „Šv. apaštalas Paulius“. (A. Petrašiūno nuotrauka, 2006)

bažnyčios didžiojo altoriaus ikonografija (Paskutiniojo teismo, Atgailos, Išganymo idėjų derinys) savaip buvo susieta su kai kuriais eksterjero elementais. Iš istorinių šaltinių žinoma, kad bažnyčios apsidės gale, virš stogo, buvo uždėtas savotiškas *memento more* simbolis – medinis karsto formos antstatas, minimas iki 1839 metų.¹⁷ Bažnyčios išorėje ir viduje perteiktos mintys bei simboliai ir parapinei bažnyčiai neįprastas presbiterinės jos dalies pakėlimas tikriausiai padėjo susiformuoti žinomai legendai apie dabartinės bažnyčios statybos priežastis ir intencijas. Tam įtakos galėjo turėti ir prisiminimai apie fundatoriaus būdą. Pasakota, kad ambicingas ir ūmus ponas Benediktas Karpis, išsismarkavęs ginčui, sudavęs savo broliui ir taip jį netyčia nužudęs. Pastatyti bažnyčią ir dar taip, kad apsidė su joje įkomponuotu karstu būtų matoma iš Joniškėlio dvaro prieangio, – tokia buvusi jam kartu su nuodėmės atleidimu paties popiežiaus skirta atgaila.¹⁸ Šių įvykių negalima laikyti istoriniu faktu. Tačiau legenda padeda suvokti, kaip Joniškėlio bažnyčioje perteiktas idėjas aiškino ir kokį kontekstą joms teikė vietos žmonės. Akivaizdu, kad parapijoje tvirtai diegta Dievo baimė ir Sakramentų teikiama Išganymo viltis.

Yra žinių, kad Joniškėlio bažnyčią norėta pavesti valdyti bazilijonams arba dominikonams.¹⁹ Išaiškėjo, kad Karpiai dar bendravo su karmelitais, turėjo su jais tar-

pusavio įsipareigojimų. Po 1794 m. gaisro netekus viso Joniškėlio bažnyčios turto ir neturint vargonų, iš Linkuvos karmelitų buvo pasiskolintas pozityvas. B. Karpis dar 1771 m. buvo pažadėjęs duoti Pumpėnų karmelitams 20 000 auksinų jų pradėtai statyti bažnyčiai pabaigti, už tai įpareigodamas juos tam tikrą mišių skaičių aukoti už jo ir jo mirusių artimųjų sielas. Tų pinigų negavę karmelitai 1802 m. raštu kreipėsi į fundatoriaus sūnų Ignatą Karpį (1780–1809).²⁰ Gal pažadas neišpildytas todėl, kad B. Karpis nusprendė statyti naują bažnyčią Joniškėlyje? Netoliese, Linkuvoje ir Pumpėnuose, jau buvo du karmelitų vienuolynai, tad fundatorius galėjo pats sumanęs arba vyskupo patartas į Joniškėlį pasikviesti kito ordino vienuolius. Joniškėlio parapijos senus ryšius su dominikonų vienuolija rodo jau minėtas šio ordino globotos Rožinio Švč. Mergelės brolijos įsteigimas Joniškėlio parapijoje dar 1764 metais. Netiesioginiu fundatoriaus intencijos pastatyti bažnyčią vienuoliams įrodymu yra tai, kad Joniškėlio bažnyčios presbiterija suprojektuota ir pastatyta kaip vienuolių choras. Mensos – Dievo stalo – vieta joje visada buvo tarp priekinių kolonų, už kurių yra palikta erdvė vienuolių chorui (ne vienuolynų bažnyčiose jos nebūna).

Bažnyčios statymo intencijų ir altoriaus idėjinės programos pristatymą verta baigti prielaidomis apie turimuose istoriniuose šaltiniuose neminimas bažnyčios

presbiterinės dalies pakėlimo priežastis. Po presbiterija įrengta marmuro plokštėmis grįsta patalpa (joje iki XIX a. pabaigos buvo zakristija). Ji drėgna, tačiau statant bažnyčią tuo buvo rūpinamasi: šventorius papildomai nusausintas grioviais.²¹ Tokia patalpa – rūsys, šiuo atveju pusrūsis, po didžiuoju altoriumi – yra būdinga kriptoms, tad galima spėti, kad bažnyčia statyta ir kaip Karpų šeimos mauzoliejus. Šią prielaidą, viena vertus, skatina paminėta legenda apie bažnyčios statybos intencijas, kita vertus, patvirtina ir bažnyčios-mauzoliejiaus paskirtį labai atitinkanti jau aptarta didžiojo altoriaus ikonografinė programa bei gyvenimo laikinumo simbolis virš bažnyčios stogo.

JONIŠKĖLIO BAŽNYČIOS ALTORIUS LIETUVOS XVIII A. IV KETVIRČIO KATALIKIŠKOS DAILĖS KONTEKSTE. KŪRĖJŲ PAIEŠKA

Joniškėlio didžiojo altoriaus sandara ir idėjinė programa iš dalies tęsė tam tikras tradicijas. Kulisinės kompozicijos didieji altoriai su atviru jų centru, retabulo šonų – „kulisų“ ir giliau esančio retabulo centro, arba vienuolių choro, gilumos dekoro sąsajos plito Lietuvos XVIII a. vidurio – antrosios pusės bažnyčiose. Pastebėtina, kad tai būdinga Lietuvos provincijos dominikonų šventovėms: taip sukomponuoti jų bažnyčių Vilniuje (Šv. Dvasios), Liškiavoje, Pasienėje (Latvija, baigta statyti 1770 m.) didieji altoriai.²² Kitaip „kulisai“ buvo panaudojami ir presbiterijos erdvė į vieną struktūrą sujungiama Lietuvos jėzuitų šventovėse. Kauno Šv. Pranciškaus Ksavero ir Vilniaus Šv. Rapolo bažnyčių presbiterijų šonuose įrengtos skulptūromis puoštos papildomos architektūrinės dalys, tarsi architektūriniai baldakimai. Jie pasukti $\frac{3}{4}$ ir taip siejami su giliau esančia centrine altoriaus dalimi (su mensa, tabernakuliu ir retabulu), kuriai ir sudaro „kulisus“.²³ Panašias, tik mažiau atskirtas šonines dalis turi ir buvusių Vilniaus basųjų karmelitų Šv. Teresės bažnyčios, Vilniaus benediktinių Šv. Kotrynos²⁴ ir dar kai kurie kiti didieji altoriai. Išplėta erdvinė raiška būdinga XVIII a. II pusėje kurtiems didiesiems altoriams, kurie buvo sudaryti iš vientisos dviejų altorių struktūros. Dvi nevienodame gylyje ir aukštyje esančios mensos arba ir dvigubi retabulai taikyti stebuklingus atvaizdus pagerbiančiuose didžiuosiuose altoriuose, pavyzdžiui: Žemaičių Kalvarijos buvusios dominikonų bažnyčios XVIII a. II pusės altorius (neiškilo); Šiluvos bazilikos altorius, dar papildytas ir architektūrinėmis presbiterijos šonų ložėmis.²⁵

Švč. Trejybės grupė (altoriaus viršuje arba vienuolių choro paskliautėje) su Nukryžiuotojo skulptūra (altoriuje) XVIII a. II pusės didžiuosiuose altoriuose komponuota ne tik šio titulo (Liškiavos), bet ir kitų titulų dažniausiai vienuolynų bažnyčiose (Vilniaus dominikonų Šv. Dvasios, Kauno jėzuitų Šv. Pranciškaus Ksavero, Tytuvėnų bernardinų). Šv. Marijos Magdalietės figūra po Nukryžiuotojo kojomis, nors aptinkama XVIII a. paveiksluose, skulptūrinėse Lietuvos bažnyčių kompozicijose reta. Tokia grupė yra Tytuvėnų bažnyčios šoniniame Nukryžiuotojo altoriuje, kurį kartu su jos statulomis XVIII a. 8-ajame dešimtmetyje sukūrė Jurgis Mažeika (žinomi 1762–1794 m. darbai), Išganytojo ant kryžiaus atvaizdą susiejęs su aukščiau esančiu Šv. Dvasios simboliu ir Dievo Tėvo pusės figūros atvaizdu.²⁶ Bažnyčią kaip centralizuotą ir veiklią apaštalinę instituciją reprezentuojančių pagrindinių apaštalų šv. Petro ir šv. Pauliaus statulos Lietuvos barokiniuose didžiuosiuose altoriuose taip pat neretos, tačiau jų derinys su Švč. Trejybe, Nukryžiuotoju ir šv. Marija Magdaliete itin išryškina jų vaidmenį ir reikšmę. Siužetai, figūros ir jų ikonografiniai bruožai bei atributai kartu sukuria savitą, itin retorišką ikonografinę programą.

Joniškėlio didžiajame altoriuje nėra viena iš ikonografinių Lietuvos vėlyvojo baroko ir rokoko altorių programų ir nėra vienas iš šios rūšies įrenginių komponavimo būdų nėra kartojami. Nuo įprastų architektūrinės sandaros schemų tik atsispirta, bet pasinaudojus kulisų ir gilumos kompozicijos derinio efektu, erdvės organizavimo principais sukurta originali struktūra. Joniškėlio įrenginyje nebėra baroko altoriams būdingos ištisinės, tegul ir lankstytos, retabulo sienos. Nėra ir perskirtų retabulo dalių – „kulisų“ sienų, kurios apačioje kildavo nuo bendro cokolio, o viršuje būdavo bent menamai jungiamos pertrauktu antablementu. Tačiau Joniškėlio altorius nėra tapęs ir klasicizmo altoriams būdingu portiku, tokiu kaip Lauryno Stuokos-Gucevičiaus (1753–1798) suprojektuotas Vilniaus arkikatedroje, arba architektūrinis baldakimu, tokiu kaip Kazimiero Jelskio 1801–1803 m. sukurtas Šv. Donato altorius Kraslavos bažnyčioje (Latvija).²⁷ Joniškėlio presbiterijos, choro, erdvėje pastatytos kolonos nekelia stogo, nėra sujungtos antablementu. Jos yra pjedestalai keturių paskirų skulptūrų ansambliai.

Apibendrinant galima teigti, kad architektūriniai elementai, jų griežtas monumentalumas, saikingumas, dekoro formos sieja altorių su klasicizmu, o trapecinis planas, iliuzinė perspektyva ir erdvės ekspresija – su baroku. Kito tokio didžiojo altoriaus Lietuvos bažnyčiose nėra, atitikmenų neaptikta ir kitų šalių bažnyčiose. Be to, šis altorius savitai integruotas į presbiterijos erdvę. Istorinių duomenų apie įrenginio autorių ir (arba) atlikėjų nerasta. Įrenginio originalumas neleidžia pasinaudoti lyginamuoju metodu, tad altoriaus projektuotojas lieka nežinomas. Altoriaus ir bažnyčios architektūrinės raiškos vientisumas, įrenginio monumentalumas leidžia spėti, kad didžiojo altoriaus projektą sukūrė bažnyčios architektas. Deja, jis neišaiškintas.²⁸

Altoriaus **skulptūrų** stilistika taip pat atspindi pereinamąjį, baroką su klasicizmu jungiantį laikotarpį. Silueto ir skaidymo ekspresija figūros būdingos barokui, tačiau tam tikras plastinis nuosaikumas, labiau didaktinė ir herojinė, o ne egzaltuotai jausminga judesiu pateiktą jas priartina prie klasicizmo meno raiškos. Tai ne vienintelės tokios stilistikos skulptūros Lietuvos bažnyčių mene. Šiuo aspektu Joniškėlio altoriaus skulptūras verta palyginti su Vilniaus arkikatedros fasado ir vidaus skulptūromis, 1786–1792 m. sukurtomis Tomasso Righi

6 pav. Skulptūrinės kompozicijos „Nukryžiuotasis“ ir „Šv. Dvasia“. (A. Petrašiūno nuotrauka, 2006)

(1727–1802), ir Šiluvos, Kauno, Tytuvėnų, Telšių altorių statulomis, XVIII a. IV ketvirtyje sukurtomis Tomo Podhaiskio (1741 – po 1794) ir Jurgio Mažeikos.²⁹

Su Vilniaus arkikatedros skulptūromis Joniškėlio figūras sieja bendriausia stilistika, jungianti baroko ir klasicizmo bruožus, monumentalumas. Be to, Joniškėlio statulų draperijos, ypač figūras apsivejantys apsiaustai, apaštalų atveju suklostyti taip, tarsi juos plaktų stipraus vėjo gūsiai, taip pat stambios, suvytos plaukų, barzdų sruogos (ilga šv. Pauliaus barzda plaikstoma vėjo) iš dalies panašios į T. Righi kūrinius, tik jos nulipdytos labiau apibendrinta, grubesne maniera. Apskritai vilniškių statulų plastika daug meistriškesnė, jų proporcijos, ritmika, tipažas būdingi individualiai T. Righi manierai. Aukštų, atletiškių statulų draperijos, suapvalinti pečiai, kūnų detalės, veidų formos būdingi lipdytoms skulptūroms ir tuo skiriasi nuo Joniškėlio statulų.

Joniškėlio altoriaus figūrų draperijos modeliuotos briaunotomis plokštumomis, perimtomis iš XVIII a. II pusės medžio skulptūros. Tačiau tuo pasižymėjo ir gipsinės T. Podhaiskio sukurtos skulptūros. Dėmesį atkreipia tipažų, kartais plaukų arba barzdos modeliavimo analogijos, netgi labai akivaizdžios (6–8 pav.). Tačiau tiesiogiai jas sieti su T. Podhaiskiu trukdo daugelis akivaizdžių skirtumų. Šio skulptoriaus statulos, ir mažesnės, ir tikrai didelės, nėra tokios monumentaliai, taip tvirtai išsipykusios į pagrindą, netgi jei tai yra T. Podhaiskio pamėgti ir lyginant su kitomis figūromis atletiškesni sėdintys angelai – jaunuoliai (9 pav.). Tas pat pasakytina ir apie ryškiai piramidiškus Joniškėlio statulų siluetus ir bendrus tūrius, kokių nerastume net tose T. Podhaiskio

7 pav. Šiluvos bazilikos sakyklos skulptūra „Šv. evangelistas Lukas“. T. Podhaiskis, 1775–1786 (A. Petrašiūno nuotrauka, 2002)

8 pav. Šiluvos bazilikos Šv. Antano (buvusio šv. Petro ir Pauliaus) altoriaus skulptūra „Šv. apaštalas Simonas“. T. Podhaiskis, 1775–1786 (A. Petrašiūno nuotrauka, 2002)

9 pav. Šiluvos bazilikos presbiterijos architektūrinės ložės altoriaus skulptūra „Angelas“. T. Podhaiskis, 1775–1786 (A. Petrašiūno nuotrauka, 2002)

statulose, kurių siluetai bemaž telpa į taisyklingą trikampį (9–10 pav.). Glumina ir tai, kad Joniškėlio Jėzaus figūros itin atetiškos, jų platus pečiai ir masyvi krūtinės ląsta visai neprimena žinomų T. Podhaiskio Jėzaus Kristaus atvaizdų, kuriems būdingas nors raumeningas, bet gana smulkus kūnas ir masyvoka galva.³⁰ Palyginus su

10 pav. Šiluvos bazilikos Šv. Juozapo altoriaus viršaus horeljefinės grupės skulptūra (ST teisuolio Juozapo brolis). T. Podhaiskis, 1775–1786 (A. Petrašiūno nuotrauka, 2002)

gana švelnios išraiškos ir trapesnių proporcijų J. Mažeikos sukurtomis statulomis, matyti pernelyg daug skirtumų, tad šio skulptoriaus indėlis kuriant Joniškėlio statulą nesvarstytinas. Lygiai taip pat, nepaisant klasicizmo stiliistikos ypatybių ir tam tikro sekimo T. Righi kūryba, nei siluetu, nei klostėmis į Joniškėlio skulptūras nepanašios yra K. Jelskio statulos (pavyzdžiui, Troškūnų bažnyčioje).³¹ Tad visai atmesti T. Podhaiskio autorystės arba bent jo įtakos negalima. Neabejotina, kad jis neprojektavo Joniškėlio didžiojo altoriaus, kuris niekuo nepanašus į šio skulptoriaus sukurtus kitų bažnyčių altorius. Tačiau jo (jo darbų) aplinkoje susiformavęs meistras (buvęs padėjėjas?) galėjo Joniškėlio statulą sukurti pagal kito autoriaus (bažnyčios architekto?) projektą, nurodantį statulų išvaizdą. Tuo atveju altoriaus projekto autorius turėjo jas nupiešti gana panašias į Vilniaus arkikatedros fasado statulas: nepaisant to, kad Joniškėlio figūros yra atliktos visai kito braižo skulptoriaus, jos tebėra panašios į vilniškes.

Išnagrinėjus altoriaus ir skulptūrų stiliistiką, pasitelkus lyginamąją analizę nei altoriaus projekto autoriaus, nei skulptoriaus nustatyti nepavyko. Tačiau tapo aišku, kad altoriaus projektas yra originalus, tik iš dalies besiremiantis senesnėmis vėlyvojo baroko tradicijomis. Įrenginio statulos turi bendrų ypatumų su Lietuvos XVIII a. paskutiniojo ketvirčio dailininkų, kūrusių gipso statulas, darbais. Šiuo požiūriu jos yra būdingos, bendrą XVIII a. pabaigos skulptūros raidą atspindinčios ir ją papildančios. Be jas su kitomis to meto skulptūromis jungiančių bruožų, jos turi išskirtinių plastikos ir ekspresijos niuansų: pabrėžtą monumentalumą, formų apibendrinimą, iš dalies net grubumą, stiprinantį tribunišką jų raiškos patetiką. Nagrinėjant atskiras statulas, jų detales, gestus, galima pastebėti tam tikrą meistriškumo stoką, tačiau jų autoriaus negalima apkaltinti plastikos

dėsnių neišmanymu. *En face* kresna ir kiek sukaustyta „Nukryžiuotojo“ figūra dėl atitinkamų proporcijų yra gerai matoma iš toli, o žiūrint iš arti, iš apačios, ji tampa ekspresyvi. Viršutinės statulos gali būti apžvelgiamos tik iš nuotolio, tad scheminiai figūrų judesiai ir pastambintos detalės jų raiškumą ne sumažina, bet padidina.

Altoriaus elementų kaita, dabartinė įrenginio būklė. Pirmasis, 1794 m. padarytas, tabernakulis apie 1861 m. buvo pertvarkytas. Iš kitų Lietuvos parapijų bažnyčių tabernakulių jis išsiskiria ir aukščiau, ir pločiau, bet kartu yra panašus į vienuolijų bažnyčių didžiū-

jų kulisinių altorių tabernakulius. Dydžiu jis derintas su monumentaliu retabulu ir yra tokio pločio, kad uždengtų už jo esančios erdvės apačią. Joniškėlio didžiojo altoriaus tabernakulis sukomponuotas iš horizontaliai išstėtų, veidrodžiais išklotų ir piliastų eilėmis praturtintų šoninių architektūrinių sparnų – sienelių ir iš centrinėje ašyje esančios dviejų tarpinių koplytėlės-spintelės, kurios priekis gaubtas, abipus papildytas kolonų poromis (dar po vieną koloną yra jos užnugaryje, šonuose).³² Spintelės apatinis tarpnis uždaras, su rakinamomis durėlėmis, o viršutinis turi įprastą sukimo įrenginį ir nišas. Tabernakulio dalis jungia kiek laužytas antablementas, kuris centre nutrūksta ir virsta lenktu karnizu. Prie įrenginio šonų glaudžiasi kiauraraščiai drožiniai, viršų puošia į juos panašūs stilizuoti, liaudies dailei artimi neorokoko stiliaus ornamentai. Jų visų stilistika tokia pati kaip dviejų Joniškėlio bažnyčioje tebesančių procesijų altorių, 1861 m. padarytų meistro Vasilio Merlelio, drožinių.³³ Manoma, kad po šio meistro atlikto pertvarkymo išliko pirminė tabernakulio struktūra ir konstrukcinės dalys, tačiau buvusią griežtą klasicistinę raišką pakeitė prikomponuoti veidrodžiai ir drožiniai. Medžiaga – medis – ir neobarokinis puošmenų stilius tabernakulį dabar geriau susieja ne su didžiuoju, o su istorizmo stiliaus bažnyčios navų altoriais.

XX a. pradžios nuotrauka³⁴ rodo, kad tuomet reljefą „Šv. Dvasia“ papildantys spinduliai, „Nukryžiuotojo“ erškėčių vainikas ir perizonijus buvo auksuoti, visi kiti retabulo elementai – balti. Iki XX a. pradžios tabernakulio viršuje buvo pastatyta gipsinė „Lurdo Švč. Mergelės Marijos“ statula, kuri 1895 m. dar neminėta.³⁵ Pirminį altoriaus retabulo vaizdą kiek pakeitė XX a. (gal 1937, bet tikrai prieš 1976 m.) „Nukryžiuotojo“ skulptūrinės kompozicijos nuspalvinimas ir jos fone nutapyta Jeruzalės panorama.³⁶ Mediniai statulų atributai (Kristaus kryžius, Dievo tėvo skeptras, apaštalų kalavijas ir raktai) nudažyti aliejiniais arba bronzos pudros dažais. 1964–1976 m. buvo padarytos naujesnės presbiterijos grotelės. Senosios grotelės dabar atitveria navos erdvę ties pirmu grindų lygio kilimu viena pakopa.³⁷ Altoriaus link vedantys aukšti laiptai didino altoriaus komplekso raiškumą, tačiau buvo nepatogūs. XX a. pabaigoje pagal II Vatikano susirinkimo reikalavimus įrengiant naują Dievo stalą jis pastatytas ant pakopų, o klausyklos tribūna – lygiame ruože tarp pakopų maršų. Naują medinį Meilės, Tikėjimo ir Vilties simboliais papuoštą Dievo stalą 1999 m. aukojo parapijietė Adelė Karaliūnaitė.³⁸ Senosios mensos priekinė plokštuma XX a. pradžioje buvo dengiama kiauraraščiu nertu, o nuo XX a. vidurio – tapytu antepedijumi, kuriame buvo pavaizduoti du angelai, adoruojantys apskritime įrašytą Marijos vardą.³⁹ Dabar padarytas naujas keraminis antepedijus su bareljefu „Paskutinė vakarienė“ didesnėje vidurinėje dalyje ir krikščioniškais simboliais šonuose.

Joniškėlio bažnyčios didžiojo altoriaus kompleksas ir jo santykis su bažnyčios erdve laikui bėgant pasikeitė. Spalvos išryškino gilumos kompoziciją, tačiau jų natūralizmas nedera su monumentalios retabulo menine

raiška ir pažeidžia jos autentiškumą. Laidų juostoje prieš altorių įrengti liturgijai būtini elementai taip pat kenkia pirminiam meniniam vaizdai. Reikalingas Bažnyčios liturginius reikalavimus atitinkantis, dvasininkams ir parapijiečiams patogus, bet ir kultūros paveldo reikalavimų nepažeidžiantis sprendimas.

IŠVADOS

Joniškėlio bažnyčia buvo pradėta statyti 1788 m., o baigta 1792 metais. Jos didysis altorius sukurtas tarp 1792 m. ir 1794 m. vasaros, pirminis medinis tabernakulis padarytas antroje 1794 m. pusėje, portatilis įgytas 1795 metais. Nustatyta sukūrimo data leidžia altorių grenti su kitais to paties laikotarpio kūriniams.

Stiliaus požiūriu altorius priskirtinas prie klasicizmo įrenginių, tačiau jame dar yra ir baroko stiliaus ypatybių. Šių dviejų stilių samplaika labiausiai būdinga ankstyvajam klasicizmui, tačiau Joniškėlio altoriaus raiška jau artima ir brandžiajam klasicizmui. Tad įrenginys yra tarsi tarpinė dviejų stiliaus fazių grandis.

Altorius sukomponuotas panaudojant kulisinės sandaros vėlyvojo baroko altorių tradicijas ir architektūrinio portiko arba baldakimo formų klasicizmo altorių idėjas. Vis tik jo retabulo, sudaryto iš keturių kresnų kolonų su statulomis ir papildyto galinės sienos reljefais, kompozicija originali. Ji praturtina XVIII a. pabaigos Lietuvos bažnyčių altorių visumą. Klasicizmo stiliaus plastika su baroko priemaišomis pasižymi ir altoriaus skulptūros kūriniai, tuo būdingi atitinkamo laikotarpio Lietuvos dailei, tačiau iš jų išsiskiriantys monumentalios plastika ir raiškia klasicistine retorika.

Joniškėlio bažnyčia funduota šios vietos dvaro savininko B. Karpio. Netiesioginiai duomenys rodo, kad prie šios bažnyčios jis planavo įkurti dar nenustatyto ordino (karmelitų, dominikonų, bazilijonų?) vienuolyną, o po šventove įrengti šeimos mauzoliejų. Tai turėjo įtakos ne tik pastato planui, bet ir bažnyčios didžiojo altoriaus kompozicijai bei ikonografijai.

Ikonografinė altoriaus programa yra vėlyva, bet raiški visuotinio Tridento susirinkimo idėjų reprezentacija Lietuvos katalikų bažnyčių mene. Be to, ji susieta su bažnyčios eksterjere (ant stogo) buvusiu žmogaus gyvenimo laikinumo simboliu ir ne tik aukština Švč. Trejybės dogmą, popiežinę evangelinę Katalikų bažnyčią, bet ir primena Paskutinįjį Teismą, skatina Atgailą, teikia Išganyto ir Amžinojo gyvenimo viltį. Tad altorius vertingas tiriant Lietuvos bažnyčių-mauzoliejų architektūrą ir dailę.

Senieji Joniškėlio bažnyčios dokumentai kartu su ankstesne Joniškėlio bažnyčia sudegė 1794 m. liepos 4 d. T. Kosciuškos vadovaujamo sukilimo metu. Altoriaus kūrėjai vėlesniuose dokumentuose neminimi. Manoma, kad altorių suprojektavo dar neišaiškintas bažnyčios architektas, o skulptūras sukūrė Lietuvos dailininkas. Nurodytos Joniškėlio altoriaus skulptūrų sąsajos su skulptoriaus T. Podhaiskio kūryba tėra tolesnių tyrimų gairės. Šiuo metu nustatytas tik pirminio medinio altoriaus

tabernakulio meistras Raudonikis ir šį įrenginį apie 1861 m. pertvarkęs, naujų puošmenų pridėjęs meistras V. Merlelis.

Nagrinėjamas altorius ir jo aplinka XX a. kiek pakeisti, tačiau pagrindinė kompozicija liko nesuardyta, tad galima atstatyti jos autentišką vaizdą.

Joniškėlio didysis altorius įtrauktinas į Lietuvos dailės istorijos chrestomatinius veikalus. Jis papildė žinias apie XVIII a. pabaigos katalikų bažnyčių dailę ir visuomenės pasaulėjautą, inspiruoja naujus tyrimus. Be toliau spręstinių atribucijos klausimų, iškelia ir meninių tradicijų, formų bei idėjų kaitos Lietuvoje problemas, skatina nuosekliau tirti atskiras kūrinių grupes, architektų ir dailininkų meninę veiklą, mecenatystę Abiejų Tautų valstybės saulėlydžio laikotarpiu.

Gauta 2006 04 30
Parengta 2006 06 02

Nuorodos

- ¹ *Lietuvos architektūros istorija. Nuo XVII a. pradžios iki XIX a. vidurio*, Vilnius, 1994, t. 2, p. 413–414; B. Kviklys, *Lietuvos bažnyčios. Panevėžio vyskupija*, Chicago, 1984, t. 4, p. 178–181; *Panevėžio vyskupija*, Vilnius, 1998, p. 342–348. Lakoniškų istorinių duomenų yra XIX a. IV ketvirčio – XX a. lenkiškose ir lietuviškose bendrose arba specializuotose enciklopedijose.
- ² A. Baliulis, *Joniškėlis, Žiemgala*, 2005, Nr. 2.
- ³ V. Cibulskas, *Joniškėlio bažnyčia, Žiemgala*, 2002, Nr. 1, p. 31–33.
- ⁴ Literatūra ir šaltiniai nurodomi tolesnėse nuorodose. Naudotasi *Vilniaus universiteto mokslinės bibliotekos Rankraščių skyriuje (VUB RS)*, *Lietuvos valstybės istorijos archyve (LVIA)*, *Kultūros paveldo departamento Kultūros paveldo centro Dailės paveldo instituto archyvo* (šis straipsnis rengtas įstaigos reorganizavimo metu, bet paliktas senasis pavadinimas, toliau – *KPC DPIA, Kultūros filosofijos ir meno instituto Sakralinės dailės skyriaus archyve (KFMI SDSA)* saugoma medžiaga.
- ⁵ *Panevėžio vyskupija...*p. 343; B. Kviklys, *Lietuvos bažnyčios...*p. 178.
- ⁶ Ten pat.
- ⁷ *VUB RS*, f. 201–104, l. 9.
- ⁸ Ten pat, l. 9, 12v.
- ⁹ Ten pat, l. 7, 10, 12v.
- ¹⁰ Ten pat, l. 6: „Bažnyčia ... pastatyta Benedikto Karpio 1788, baigta 1792 metais“ (ši citata iš Joniškėlio bažnyčios 1800 m. vizitacijos labai svarbi, nes iki šiol bažnyčios statybos pradžia buvo nežinoma, teigta, kad ji pradėta statyti anksčiau ir pastatyta 1792 m. arba tenurodyti vien 1792 m.).
- ¹¹ Ten pat, l. 9, 18v. Nurodyta, kad koliatorius dovanojo monstranciją, komuninę ir tris kielikus. Joniškėlio dvaro savininkas Benediktas Karpis (1734–1805) žinomas kaip filantropas, mecenatas, visuomenės reformų šalininkas ir diegėjas, 1794 m. sukilimo dalyvis.
- ¹² *VUB RS*, f. 201–104, l. 18; 6v–7; 10v; 30.
- ¹³ Ten pat, l. 31–31v.
- ¹⁴ Beje, nauja Rožinio brolijos knyga (joje yra 1795–1850 m. brolijos narių sąrašai, įstatai ir kitokie įrašai) buvo pradėta 1794 m., jos narių sąrašas pildytas nuo 1795 m.: *VUB RS*, f. 201–101.
- ¹⁵ *VUB RS*, f. 201–104, l. 6v–7, 10v, 30; f. 201–102, l. 1; *LVIA*, f. 669, ap. 2, b. 235, l. 444v; ten pat, b. 239, l. 414v; *VUB RS*, f. 201–103, l. 1v; *LVIA*, f. 669, ap. 2, b. 267, l. 144; ten pat, b. 307, l. 1; ten pat, b. 630, l. 1; *VUB RS*, f. 201–108, l. 2–2v; *Panevėžio vyskupija...* p. 344; B. Kviklys, *Lietuvos bažnyčios...*, p. 179.
- ¹⁶ Nuo XVII a. ir Lietuvoje, kaip ir kitose katalikiškose šalyse, labiausiai plito tokie Švč. Trejybės atvaizdai, kuriuose Prisikėlęs Jėzus Kristus pavaizduotas paveiklo arba skulptūrinės kompozicijos kairėje. Pagal „Tikėjimo Išpažinimą“ toks Švč. Trejybės įvaizdinimas turi priminti, kad Išganytojas „...sėdi visagalio Dievo Tėvo dešinėje, iš ten ateis gyvųjų ir mirusiųjų teisti“.
- ¹⁷ *LVIA*, f. 669, ap. 2, b. 235, l. 444; ten pat, b. 239, l. 414; *VUB RS*, f. 201–103, l. 1.
- ¹⁸ B. Kviklys, *Lietuvos bažnyčios...*, p. 179.
- ¹⁹ 1833 m. dokumente (*VUB RS*, f. 13–183, l. 3; už dokumento kopiją dėkoju Kazimierui Misiui) rašoma, kad 1792 m. pastatyta bažnyčia buvo numatyta skirti unitams, kad Ignotas Karpis nesutarė su jais dėl fundacijos dydžio, tad naują bažnyčią vietoj gaisro sudegintos paskyrė parapijai, o priglaudą, kuri buvo numatyta paversti vienuolynu, – mokyklai, kurią kartu su ligonine fundavo 1808 m. testamentu. Ši žinia prieštaringa, nes pagal ją 1792, 1794 ir 1808 metų įvykiai tarsi suplakti į vieną, o ir bažnyčios statytoju tarsi tampa Ignotas Karpis. Jau aukščiau nurodyta, kad nuo 1794 m. Joniškėlio klebonu buvo Augustinas Govcevičius. 1794–1806 m. dokumentuose žinių apie unitus (bazilijonus), o ir apie dominikonus nerasta.
- ²⁰ *VUB RS*, f. 201–104, l. 10, 38.
- ²¹ *LVIA*, f. 1671, ap. 4, b. 3, l. 6.
- ²² *Lietuvos vienuolynai. Vadovas*, Vilnius, 1998, p. 318, pav. 284; D. Klajumienė, *Septyni altoriai ir sakykla (Liškiava), Lietuvos sakralinės dailės katalogas*, t. I, kn. III, Vilnius, 1998, p. 191–195, pav. 109, 110–113; R. Kaminska, *Stuoco sculptures in 18th century Church interiors in Latgale, Lietuvos Didžiosios kunigaikštystės barokas: formos, įtakos, kryptys*, VDA darbai, 21, Vilnius, 1998, pav. 4, 5.
- ²³ *Lietuvos vienuolynai...*, p. 100, 350, pav. 79, 81, 319.
- ²⁴ Ten pat, p. 271, 284, pav. 238, 256.
- ²⁵ D. Vasiliūnienė, *Žemaičių Kalvarijos dominikonų bažnyčia XIX a. I pusės rašytiniuose šaltiniuose, Menotyra*, 2001, Nr. 2(23), p. 21–27; A. Aleksandravičiūtė, *Dailės paminklų – Šiluvos Švč. Mergelės Marijos bazilikos altorių – aprašai*, 2003, skaitmeninė laikmena, *KPD KPC DPI*.
- ²⁶ D. Klajumienė, *Dailės paminklo P284K – Tytuvėnų bažnyčios Nukryžiuotojo altoriaus – aprašai*, 2003, *KPD KPC DPI*.
- ²⁷ V. Drėma, *Vilniaus Šv. Onos bažnyčia. Vilniaus katedros rekonstrukcija 1781–1801 metais*, Vilnius, 1991, p. 221–235; R. Janonienė, *Kazimieras Jelskis (1782–1867)*, Vilnius, 2003, pav. 69–70.

- ²⁸ Žinoma, kad Karpiams kažką projektavo Laurynas Stuoka-Gucevičius (*Lietuvos architektūros...*, p. 303), bažnyčios architektūroje galima rasti kai kurių analogijų su Augustino Kosakausko (1737–1803) ir Martyno Knakfuso (1749–1821) kūryba, tačiau duomenų apie vieno kurio iš jų indėlį nėra.
- ²⁹ A. Aleksandravičiūtė, *Dailės paminklų...*, ten pat; D. Klajumienė. *Dailės paminklų P 271K–281K, P284K – Tytuvėnų bažnyčios altorių, sakyklos ir klausyklos – aprašai*, ten pat; D. Klajumienė, Kauno arkikatedros altorių aprašai, ten pat, 2002; *Lietuvos dailininkų žodynas: XVI–XVIII a.*, Vilnius, 2005, p. 179, 217–218. Taip pat remiamasi straipsnio autorės atlikta šių ir Telšių bažnyčių apžiūra.
- ³⁰ R. Valinčiūtė, *Naujai atributuoti Tomo Podhaiskio kūriniai, Istorinė tikrovė ir iliuzija: Lietuvos dvasinės kultūros šaltinių tyrimai*, Vilnius, 2003, p. 123–133.
- ³¹ *Lietuvos vienuolynai...*, p. 250, pav. 218.
- ³² Joniškėlio bažnyčios didžiojo altoriaus tabernakulis savo struktūra panašus į Vilniaus Šv. Jokūbo ir Pilypo bažnyčios XVIII a. II pusės tokį patį didžiojo altoriaus elementą, taip pat sudarytą iš priekyje ir viršuje gaubto Eucharistijos sosto (spintelės monstrancijai ir komuninėms) ir į šonus pratęstų ilgų sienelių su kolonadomis.
- ³³ M. Matuškaitė, *Procesijų altorėliai Lietuvoje*, Marijampolė, 1998, p. 35, pav. 49.
- ³⁴ Čia ir toliau XX a. pradžios bažnyčios didžiojo altoriaus, jo kitų įrenginių vaizdas aptariamas remiantis puikia Joniškėlio bažnyčios interjero nuotrauka, tarp 1903–1905 m. padaryta grafo Stanislovo Kazimiero Kosakovskio (1837–1905) fotolaboratorijoje jo Vaitkuškio dvare (Ukmergės r.). Nuotraukos data nustatyta pagal jos rėmelyje išpaustus grafo gautus apdovanojimus ir jo mirties datą.
- ³⁵ *VUB RS*, f. 201–108, l. 1.
- ³⁶ Aplankas „Joniškėlio Švč. Trejybės bažnyčia“, didžiojo altoriaus nuotrauka (V. Balčiūnas, 1976), *KPD KPC DPIA*.
- ³⁷ Aplankas „Joniškėlio Švč. Trejybės bažnyčia“, M. Sakalausko (1964 m.), J. Lebežinsko (1971 m.), V. Balčiūno (1976 m.) ir S. Keparučio (1985 m.) nuotraukos, *KPC DPIA*.
- ³⁸ Pokalbis su Joniškėlio bažnyčios zakristijonu Leonu Giedraičiu, 2005 08 16, užrašė R. Stankevičienė.
- ³⁹ Aplankas „Joniškėlio Švč. Trejybės bažnyčia“, J. Lebežinsko (1971 m.), V. Balčiūno (1976 m.) nuotraukos, *KPC DPIA*.

Regimanta Stankevičienė

THE HIGH ALTAR OF THE JONIŠKĖLIS CHURCH: HISTORY, ARTISTIC FEATURES AND SEARCH FOR ITS CREATORS

Summary

The article analyses the high altar of Joniškėlis St. Trinity church, its history, artistic expression, iconographic program

and position among the altars built in Lithuania in the last quarter of the 18th century. The search of the altar creators is initiated.

It was revealed that Joniškėlis' church, funded by Benediktas Karpis, the owner of Joniškėlis manor, the standard-bearer of Upytė and the elder of Plungė, was laid down in 1788 and finished in 1792. The high altar was built between 1792 and the summer of 1794, the original wooden tabernacle was made in the second half of 1794, and its *portatile* was acquired in 1795.

The retabulum of the altar is coulisse-composed and has a trapezium-shaped layout. It is composed of: 1) four massive rerefined stone columns, 2) gypseous statues situated above them (St. Peter and Paul the Apostles, Jesus Christ and Father God), and 3) the reliefs composed in the back of the presbytery (“The Holy Ghost” and “The Crucifix with St. Mary Magdalene”). It is a classicistic altar, though with some features of baroque. Its elements are spread in the space of the presbytery. The presbytery is lifted well above the level of the naves and is designed as a monastic loft. The traditions of late baroque coulisse-construction altars are developed in the composition of the altar. It also slightly refers to architectural portico or the classicistic canopy-shaped altars. However, its composition is totally original. The iconographic program of the altar is a late but picturesque representation of the ideas of the Council of Trent in the art of Lithuanian churches. Besides, it conveys the ideas of the transiency of human life, Penitence, the Last Trial and the Saving, which are characteristic of the altars of churches-mausoleums. Underneath the presbytery of the Joniškėlis church, the monastic loft and the high altar, there is a basement room. It was used not as a crypt, but supposedly was a place intended for the coffins of the Karpis family, and the church itself was built as a mausoleum for this family.

Some data were found on the commitments between Benediktas Karpis and the vicinal Carmelite monastery of Pumpėnai, as well as on other contacts between this nobleman and the monkhood. The composition and iconography of the high altar of the Joniškėlis' church and the brotherhood of the St. Virgin Mary of the Rosary, which was active in the parish, allows us to presume that the founder of the church might have been planning to house in Joniškėlis also other monks – Dominicans. There are some doubtful data that Basilians were supposed to be invited to this place. However, no reliable facts about the settlement of any particular institution of monks in Joniškėlis have been found so far.

All the documents of the Joniškėlis church were burnt together with the old church on the 4th of July, 1794, during the rebellion led by Tadas Kosciuszka. No later data have been found on the author of the project of the altar, supposedly an architect, or on the author of the sculptures. The indicated partial correlations of the sculptures of the Joniškėlis altar with works of the sculptor Tomas Podhaiskis are only a reference for further investigations.